

**MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA UMUMTA‘LIM MAKTAB RAXBARLARINING MAFKURAVIY
KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH****Mamatqulova Sojidadxon G‘opporovna**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim muassasalari boshqaruvi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola bugungi o‘zaro bog‘langan va rang-barang dunyoda umumta‘lim maktablari rahbarlarining roli ma‘muriy vazifalardan ancha kengroqdir. Ular nafaqat akademik mukammallikni shakllantirishga ma‘sul, balki o‘quvchi va xodimlarning mafkuraviy kompetentsiyasini tarbiyalashda muhim rol o‘ynashi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Kompetensiyaga ta‘rif, professionallik va kompetentlik, kasbiy pedagogik kompetensiya, mafkuraviy kompetensiya.

Kirish.

Zamonaviy ta‘lim sharoitida o‘quvchilar va xodimlarning g‘oyaviy malakasini shakllantirishda umumta‘lim maktablari rahbarlarining o‘rni juda muhim. Mafkuraviy kompetensiya turli mafkura va qarashlarni tushunish, tahlil qilish va tanqidiy baholay olish qobiliyatini anglatadi. Maktab tizimining asosiy shaxslari sifatida umumta‘lim maktablari rahbarlari o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida mafkuraviy malakani shakllantirishga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, inklyuziv va har tomonlama ma‘lumotli ta‘lim muhitini ta‘minlash uchun maktab rahbarlari o‘rtasida mafkuraviy kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlarini o‘rganish juda muhimdir.

Asosiy qisim.

Umumta‘lim maktablari rahbarlarida mafkuraviy kompetensiyani shakllantirishning asosiy mexanizmlaridan biri maqsadli malaka oshirish dasturlari hisoblanadi. Ushbu dasturlar tanqidiy fikrlash, madaniy sezgirlik va turli mafkuralar bilan shug‘ullanish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Maktab rahbarlariga mulohaza yurituvchi munozaralar va seminarlarda qatnashish imkoniyatini berish ularning mafkuraviy xilma-xillik va uning maktab jamoasiga ta‘siri haqidagi tushunchalarini oshiradi.¹

Kompetensiyalar ta‘rifiga bir qancha yondashuvlar mavjud:

✓ Amerikanacha yondashuvda kompetensiyalar xodimlarning xulq-atvori namunasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Agar xodim zarur ko‘nikma va bilimlarga ega bo‘lsa, yaxshi natijalarni namoyish etadi.

✓ Yevropacha yondashuvda kompetensiyalar ish vazifalari va kutilgan ish natijalarining tavsifi, ya‘ni qabul qilingan standartlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati sifatida ko‘riladi.

Vazirlar Maqkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son harori bilan tasdiqlangan Umumiy o‘rta ta‘limning Davlat Ta‘lim Standartida kompetensiya tushunchasiga mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo‘llay olish qobiliyati sifatida ta‘riflangan. Funktsiyalarni to‘g‘ri

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi 5111700 – Boshlang‘ich ta‘lim bakalavriat ta‘lim yo‘nalishining malaka talablari. Toshkent. 2018.08.25. 40 b. (3 b.)

bajarish uchun pedagog kompetentlik va kompetensiya tushunchasini bilishi, har tomonlama rivojlanib, kasbiy o‘shishi uchun qaysi yo‘nalishda harakatlanishini bilishi kerak.

Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to‘liq mos keladigan odamlar chinakam professionallar bo‘lavermaydi, sabab, ba’zilari bilimlarni amalda qanday qo‘llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo‘lib qolaveradi. Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvoqdir:

❖ Maxsus pedagogik kompetensiya - pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma’lumotga ega bo‘lish. Bundan tashqari, pedagogning o‘z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o‘z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog‘liq.

❖ Ijtimoiy pedagogik kompetensiya - ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko‘nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik - bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan.

❖ Shaxsiy pedagogik kompetensiya - bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo‘lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o‘shishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir. Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo‘lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir.

Kompetensiyaning har bir turi ko‘nikmalar, bilimlar, ko‘nikmalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Pedagoglarda ular turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Xizmat vazifalarini bajarishda uning xatti-harakatlari ko‘rsatkichlariga e’tibor berib, u yoki boshqa kompetensiyalar qanday rivojlanganligini aniqlash mumkin.

Kompetentlik nima ekanligini tushungandan so‘ng, uning darajalarini aniqlash qiyinchilik tug‘dirmaydi. Kompetentlik modelini yaratish bo‘yicha quyidagi algoritmnini taklif etishimiz mumkin:

1 bosqich – lavozim yo‘riknomasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda lavozim uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar turlarini aniq ko‘rsatish muhimdir.

2 bosqich – tekshirish sur‘atini aniqlash. Bu ta’lim muassasasining o‘ziga xos xususiyatlariga va kadrlar almashinuviga bog‘liq.

3 bosqich – har bir o‘rin uchun taqqoslash asosida sinov yoki imtihonni o‘tkazish tartibini tasdiqlash.

4 bosqich – sinov yoki imtihondan o‘tish.

5 bosqich – ma’lumotlarni tahlil qilish va ularni tizimga keltirish.

6 bosqich – baholash natijalari to‘g‘risida qaror qabul qilish: qo‘shimcha o‘qishga yuborish, boshqa lavozimga o‘tish, ishdan bo‘shatish.

7 bosqich – hisobot davrida ta’lim muassasasining vakolati va ishini baholash samaradorligini yakuniy tahlilini qilish.

8 bosqich – xavf-xatar va to‘siqlar bo‘yicha ish namunasini to‘liq ishlab chiqish. Xususiyl yoki asosiy kompetensiyalarga ega bo‘lish uchun qanday vakolatlariga ega bo‘lish har qanday ishda qo‘llanilishi kerak. Ular ta‘lim muassasaning qadriyatlariga bog‘liq: strategiya, axloq kodeksi.²

Maktab rahbarlari o‘rtasida hamkorlik va aloqalarni rag‘batlantirish g‘oyalar va ilg‘or tajriba almashish uchun g‘oyaviy kompetensiyani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Turli madaniy, ijtimoiy va mafkuraviy kelib chiqishiga mansub yetakchilar bilan o‘zaro o‘rganish va muloqotlar dunyoqarashni kengaytirishi va maktab muhitidagi mafkuraviy xilma-xillikni boshqarish qobiliyatini oshirishi mumkin.

Mafkuraviy kompetensiyani maktab o‘quv dasturiga kiritish maktab yetakchilarini rivojlantirishning yana bir muhim mexanizmi hisoblanadi. Tanqidiyl fikrlash, global istiqbollari va madaniy xabardorlikni o‘quv dasturiga kiritish orqali maktab rahbarlari ushbu qadriyatlarning ta‘lim tajribasi davomida izchil mustahkamlanishini ta‘minlashi mumkin. Maktab rahbarlari qaror qabul qilish jarayonlariga turli manfaatdor tomonlarni, jumladan, o‘quvchilar, ota-onalar va jamiyat a‘zolarini jalb qilishlari kerak. Muloqot va qarorlar qabul qilish uchun inklyuziv muhitni yaratish orqali maktab rahbarlari mafkuraviy kompetensiya tamoyillarini modellashtirishlari va turli nuqtai nazarlarni qadrlash majburiyatini namoyish etishlari mumkin.

Mafkuraviy kompetensiya deganda turli mafkuraviy qarashlar, e‘tiqodlar va dunyoqarashlarni tushunish, ular bilan bog‘lanish va ularni hurmat bilan boshqarish qobiliyati tushuniladi. Bu ochiq fikrli, empatik va madaniy jihatdan xabardor bo‘lishni, shuningdek, turli mafkuralarni rad etmasdan, ularni tanqidiyl baholash va ularga munosabatda bo‘lishga tayyor bo‘lishni o‘z ichiga oladi. Mafkuraviy qobiliyatga ega bo‘lgan shaxslar turli qadriyatlar tizimlarining murakkabligini tushunishi va tushunishi va turli guruhlar o‘rtasida inklyuziv va hurmatli muloqotni rivojlantirishga qodir.

Tarbiyaviy kontekstda mafkuraviy kompetensiya maktab rahbarlari, pedagoglar va o‘quvchilar uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu ularga inklyuziv ta‘lim muhitini yaratish, empatiyani rivojlantirish va bahsli yoki nozik mavzular atrofida muloqot qilish imkonini beradi. Mafkuraviy kompetensiyani rivojlantirish o‘z-o‘zini aks ettirish, uzluksiz o‘rganish va mafkuraviy tafovutlar bo‘yicha konstruktiv suhbatlarga kirishish istagini o‘z ichiga oladi. Bu ta‘lim muassasalarida va undan tashqarida xilma-xillikni, tenglikni va inklyuziyani rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogik faoliyatda kasbiyl kompetentlik umumiy tuzilmasining muhim tarkibiy qismlaridan biri – bu ijtimoiy-madaniyl kompetentlik hisoblanadi. Zero zamonaviyl o‘qituvchi nafaqat o‘quvchiga bilim beradi, ma‘lumot, axborot yetkazadi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o‘rtasida vositachi rolini ham bajaradi. “Bolashaxs-jamiyat” munosabatlari o‘zaro aloqasining maqsadga muvofiq bo‘lishi o‘qituvchining qanchalik ijtimoiyl hayotda kompetentli, omilkor ekangigiga ham bog‘liqdir.

Ijtimoiyl-madaniyl kompetentlikning asosiy vazifalari sirasiga moslashish, ijtimoiyl yo‘nalganlik, shaxsiyl va umumijtimoiyl tajribalarning uyg‘unlashuvi kabi jihatlarni kiritish mumkin. Shaxs ijtimoiyl-madaniyl kompetentligining qay darajada ekanligi o‘zaro shaxslararo

² Richard E. Boyatzis. David C. McClelland: For The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences Volume IV: Clinical, Applied and Cross – Cultural Research. December 5, 2016

munosabatlarni olib borish, faoliyatni yo‘lga qo‘yish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, psixologlar o‘tkazgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, shaxsning yangi ijtimoiy, globallashuv shartsharoitlariga moslashuvi jarayonida insonlardagi ijtimoiy kompetentlik darajasining shakllanganligi alohida o‘rin tutadi.³

Ekologik, siyosiy, mafkuraviy, ijtimoiy o‘zgarishlar nafaqat ijtimoiy tafakkur rivojini belgilaydi, balki insonlarning o‘zini o‘zi anglashi, hayotiy qadriyatlarini, shaxsiy muammolariga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa psixologiya fani oldiga insonning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy moslashuvi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish borasida uning kompetentlik darajasini yuksaltirishga yo‘naltirilgan dasturlar yaratish vazifasini qo‘yadi. Nazarimizda, mazkur vazifa nafaqat o‘zaro, balki o‘quvchilarning ham barkamol shaxs sifatida shakllanishiga mas‘ul bo‘lgan pedagoglar faoliyatiga ham alohida tegishlidir.

Kompetensiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa, kompetentlik individuallik xarakteriga ega. Kompetentlikning asosiy mezonni mahsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar va tadqiqot ishlarining tahlili “kompetensiya” tushunchasining turli xil ma‘nolarini ajratish imkonini berdi.

Bular quyidagilar:

- ishlab chiqarish masalalarini yecha olish qobiliyati;
- aniq vaziyatlarda bilim va ko‘nikmalarni qo‘llay olish qobiliyati;
- tashkilot tomonidan sub‘ektning sifatli faoliyatini shakllantirish maqsadida xodimga qo‘yilgan talablar yig‘indisi;
- xodimning xulq-atvor me‘yorlarining jamiyat talablariga mosligi;
- bilim, ko‘nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig‘indisi;
- xodimning sifatli ishga tayyorgarligi va ko‘nikmasi;
- lavozim vazifalariga mas‘ulligi va vakolati;
- BKM+kasbiy muhim sifatlar, tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda;
- kasbiy tajribani chuqur anglanishi;
- shaxsiy xususiyatlar majmui, individuallik; - samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari; - ijodkorlik va boshqalar.

Shaxsning kompetentsiyaviy ijtimoiy xulq-atvori shakllanishi mexanizmlari, namoyon bo‘lish tendensiyalari, motivatsiyasi, mazmuniga bo‘lgan qiziqish, avvalo, “inson-jamiyat” o‘zaro aloqasi xarakterining ijtimoiy ravnaqi, rivojlanishiga ko‘rsatadigan ta‘siri bilan tavsiflanadi.⁴

Mafkuraviy kurashda eng mustahkam va tarixiy sinalgan qurollar - bu milliy va umuminsoniy qadriyatlardir. Qadriyatlar asosida mustahkamlangan ma‘naviy kuch -jamiyatning hal qiluvchi tayanchidir. Shu bois jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta‘minlashda buyuk bobolarimizning hayot tajribalarini darslik sifatida qo‘llab, ularni davr talablariga moslashtirish alohida katta ahamiyatga egadir. Bu esa, o‘z navbatida o‘zlikni anglashni takomillashib borishiga

³ J.Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220

⁴ Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 340

xizmat qiladi. O‘zlikni talab darajasida anglay olish bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichlarning eng birinchisi milliy tili va milliy qadriyatlarini mukammal egallashdir.

Shuningdek, shaxsning o‘zligini anglashi uning qaysi yurtning farzandi ekanligi, ya’ni nasl-nasabi kimligi, yashashdan maqsadi, o‘z sha’ni, qadr-qimmatini tushunib yetishidan boshlanadi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, umumta‘lim maktablari rahbarlarida g‘oyaviy kompetentsiyani rivojlantirish inklyuziv va intellektual rag‘batlantiruvchi ta‘lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Moslashtirilgan kasbiy rivojlanish dasturlari, hamkorlikda o‘rganish va tarmoq yaratish, o‘quv dasturlari integratsiyasi, inklyuziv qaror qabul qilish jarayonlari va uzluksiz ta‘lim madaniyati kabi mexanizmlarni amalga oshirish orqali maktab rahbarlari mafkuraviy xilma-xillikni samarali boshqarishi va turli istiqbollarni qadrlaydigan akademik muhitni rivojlantirishi mumkin. Oxir oqibat, maktab rahbarlarining mafkuraviy kompetentsiyasini rivojlantirishga sarmoya kiritish butun maktab jamoasini boyitish va imkoniyatlarini kengaytirishga investitsiya bo‘lib, yanada inklyuziv va adolatli ta‘lim tajribasiga yo‘l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi 5111700 – Boshlang‘ich ta‘lim bakalavriat ta‘lim yo‘nalishining malaka talablari. Toshkent. 2018.08.25. 40 b. (3 b.)
2. Richard E. Boyatzis. David C. McClelland: For The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences Volume IV: Clinical, Applied and Cross – Cultural Research. December 5, 2016
3. J.Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 340
5. Maxmudova Zilola. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 1(2), 78–83. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/17>
6. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 22-27.
7. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O 'QISHNI YETKAZIB OLIHGA QIYNALAYOTGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 9-13.